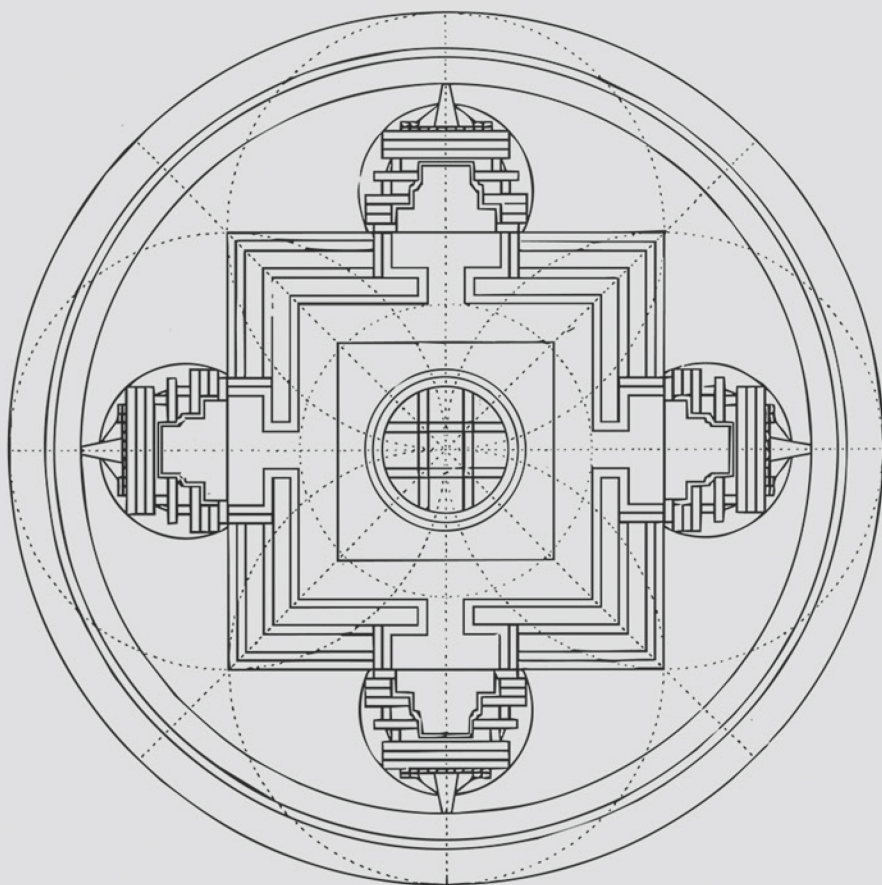

keréknyomok

2015/9. SZÁM ORIENTALISZTIKAI ÉS BUDDHOLÓGIAI FOLYÓIRAT

Tartalom

A szerkesztő megjegyzése	5	GIUSEPPE TUCCI A mandala, mint a reintegráció eszköze	91
VISSZAEMLEKEZÉSEK, TANULMÁNYOK, FORDÍTÁSOK		NARANCSIK GABRIELLA Jung mandalái és az Eranos köre	99
BETHLENFALVY GÉZA Horváth Z. Zoltán (1955–1996)	7	KELÉNYI BÉLA A Guhjaszamádzsza mandala méretarányai és megrajzolásának szakaszai	113
KICSI SÁNDOR ANDRÁS Horváth Zoliról	13	GELLE ZSÓKA Jolmó mandala	133
VÉGH JÓZSEF Horváth Z. Zoltán műveinek jegyzéke	16	KRITIKÁK, RECENZÍÓK	
VÉGH JÓZSEF Hit és tudás: Képzeletbeli beszélgetés Horváth Z. Zoltánnal	22	Agnieszka Helman-Ważny: The Archaeology of Tibetan Books	145
SZABÓ KRISZTINA – TÓTH ZSUZSANNA A megszabadulás ékköve – részlet 2.	36	Michael Henss: The Cultural Monuments of Tibet, I–II.	147
VÉGH JÓZSEF Nágárdzsuna Baráti levele	49	SUMMARIES IN ENGLISH	149
KELÉNYI BÉLA Az elmandalásított világ	78	E SZÁMUNK SZERZŐI	

Visszaemlékezések, tanulmányok, fordítások

BETHLENFALVY GÉZA

Horváth Z. Zoltán (1955–1996)

Nagyon fiatalon, 41 éves korában hagyott itt minket Horváth Z. Zoltán. Kitűnő tanítvány, törekvő tudós-jelölt, alkotó tudós, fordító és nagyszerű műfordító volt, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Szegedi Tudományegyetem, A Tan Kapuja Buddhista Főiskola tanára, az MTA Orientalisztikai Munkaközösségének munkatársa. Életvidám, a társaságot kedvelő és a különböző élvezeti szereket – köztük a jó bort – örömmel fogyasztó fiatalember, akinek szellemi magabiztossága és különleges humora minden helyzetben megmutatkozott.

1973-ban érettségizett a Toldy Ferenc Gimnáziumban. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem magyar szakára vették fel, ám a tibeti, majd az általános nyelvészeti szak hallgatója lett, de bejárt más előadásokra, így az indológiai órákra is. A filozófia, különösen a buddhista logika és az ismeretelméleti művek érdekelték. Szakdolgozata – életének talán legjelentősebb alkotása, melyet Kara György vezetésével állított össze – sajnos nem jelent meg nyomtatásban, kiadatlan műként őriznek belőle egy-egy példányt az ELTE-n és A Tan Kapuja Buddhista Főiskola könyvtárában, ahová hagyatékának orientalisztikai része került.

Ebben a munkában egy fontos, a tibeti buddhista kánon *Tantra* (t. *rgyud*) szekcióját megnyitó szöveg, a *Manydzsusrí-náma szamgíti* alapján a magyarul ekkor még szinte teljesen érintetlen kérdéssel, a *tantrákkal* foglalkozott. Feldolgozta a tantrikus irodalom létrejöttét, indiai, tibeti valamint általános elterjedését, majd részletesen tárgyalta a különböző tantra-típusokat is. Ezután következik a mintegy 250 oldal terjedelmű szöveg és a fordítás (az egész dolgozat, bevezetéssel és jegyzetekkel együtt 385 oldal). Az értekezés kapcsán Horváth Z. Zoltán munkamódszerét is tanulmányozhatjuk, mely szerint a tantra első megközelítésben egy „műfaj”, hasonló tartalommal és céllal írott művek összessége, a lefordított és elemzett szöveg megértéséhez és leírásához pedig a következő utat kell követni:

I. A MŰ MAGA

1. *Szöveg* (a jelölő)
 - (i) fordítás
 - (ii) nyelvi elemzés (nyelvi jegyek, szókészlet, verselés, fordítások, stb.)

II. ÉRTELMEZÉS

2. *Tartalom* (a jelölet)
 - (i) önmagában
 - (ii) az adott rendszeren belül: „belső” értelmezések
 - (iii) azon kívül: „külső” értelmezések
3. *Szerző(k)*
4. *Létrehozó, felhasználó környezet*
5. *Tágabb környezet* (elődök, utódok, esetleges távoli hatások, stb.)

Illusztrációként pedig egyetlen verssor fordítását és értelmezését mutatom be:

„Hát a jó Égkő-fogó” (sz. *atha vajradharaḥ śrīmān*, t. *de nas dpal ldan rdo rje chang*)

„Aztán (sz. *atha*): ez a „Varázstantra” tizenhatezer fejezete közül az utolsó előtti végén áll; a dicső Égkő-fogó (sz. *vajradhara*): e sor a három, tökéletes körű Kézbenéggőt tanítja:

»dicső« (sz. *śrīmat*): a két alaktest,

»égkő«: üresség, a Tantest,

»fogó«: a három test szétválaszthatatlansága; a Lényegtest.”¹

Későbbi munkásságát meghatározó érdeklődése már az egyetem elvégzése után megmutakozott. A buddhista ismeretelmélet (sz. *pramāṇa*, t. *tshad ma*) Magyarországon gyakorlatilag ismeretlen volt Horváth Z. Zoltán működése előtt. Ahogyan ő maga megfogalmazta, szigorú módszerességgű, az emberi tapasztaláson alapuló tudomány, amely az ismeretet az értelmes, megvilágosodás felé vezető cselekvés alapjaként vizsgálja.

Mint azt legkorábban megjelent cikkének bevezetésében megállapította, a buddhista episztemológia kérdéseivel először Körösi Csoma Sándor foglalkozott az 1836-ban és 1839-ben megjelent, a Kangyur és a Tengyur releváns részeit elemző tanulmányaiban. Horváth Szakja pandita (t. *Sa skya paNDi ta*, 1182–1251) összegyűjtött műveiben lelt fel a témára vonatkozó két, azonos című szöveget, melyekre a buddhista logikával foglalkozó alapművet megíró híres tudós, Scserbatszkij (1866–1942) sem fordított kellő figyelmet.² A tanulmány a tizenegy fejezetből álló szöveg szerkezetét és fogalmi apparátusát mutatja be.³

Fenti munkájához fűzött utószavában Horváth megjegyezte, hogy időközben megjelent a holland Leonard van der Kuijpnek a buddhista ismeretelmélet korai tibeti mestereivel foglalkozó alapvető műve, amelyben Szakja panditának is nagy figyelmet szentelt.

Nem véletlen, hogy Horváth következő recenziója éppen van der Kuijp könyvét ismertette.⁴ Az 1985-ben Münchenben tartott tibetológiai konferencia alkalmából megjelent tanulmánykötetben pedig a logikai indokok saját lényegük (t. *ngo bo*) szerinti osztályozását vizsgálta.⁵ Az *Acta Orientaliában* közölt munkájában, melyet még az 1984-es visegrádi Csoma de Kőrös Symposium alkalmával adott elő, a nagy 18. századi tudós, Longdöl láma (t. *kLong rdol bla ma Ngag dbang blo bzang*, 1719–1794) *A Pramánavárttika és más logikai művek szakszó felsorolása* című munkáját elemezte.⁶ Következő, *A hit és tudás az indiai és tibeti ismeretelméletben* című tanulmányában, melyet eredetileg egy terjedelmesebb áttekintés elé szánt bevezetésnek, Horváth első ízben foglalta össze magyar nyelven a buddhista ismeretelmületről szóló tudnivalókat.⁷ Öt évvel későbbi, összegző publikációja a modern szimbolikus logika fogalomrendszerével elemzi egy indiai logikai szöveg, Sankaraszvámin *Bevezetés a logikába* (sz. *nyāya-praveśa*) című művének fordítását a buddhista ismeretelmélet egyik részterületéről, a következtetések tanáról.⁸

¹ HORVÁTH 1982, 125.

² STCHERBATSZKY 1930–1932.

³ HORVÁTH 1984, 267–302.

⁴ HORVÁTH 1987a, 314–321.

⁵ HORVÁTH 1988.

⁶ HORVÁTH 1989.

⁷ HORVÁTH 1990.

⁸ HORVÁTH 1995. Kritikáját lásd RUZSA 1997., 37–41.

Horváth Z. Zoltán egy 124 oldalas, kéziratos kötetet is hagyott maga után. Ez a tibeti buddhizmus tanításait összefoglaló munka a híres költő-filozófus, Milarepa tanítványának, a „Dakpói Gyógyító” (t. *Dvags po lha rje*) néven is ismert Gampópa (t. *sGam po pa*, 1079–1153) *A Szent Tan vágy-töltő kincse, a Megszabadulás Drágakő-éke* (t. *Dam chos yid bzhin nor bu thar pa rin po che'i rgyan*) című könyvének fordítása. Ebből két rész nyomtatásban is megjelent. A mű negyedik fejezetét Horváth az Uray Géza tanár úrra való megemlékezésként kiadott tanulmánykötetben publikálta,⁹ melynek címe *Az összetett mulandóságról való tanítás*. Ahogy itt Gampópa felsorolja, a halál kilenc oknál fogva teljesen bizonyos: 1. mert nincs olyan, aki hajdanán élt volna és nem halt volna meg; 2. mert a test összetett; 3. mert az élet állandóan fogyatkozik; 4. valamint az élettartam nincs megszabva; 5. a test szilárd lényeg nélkül való; 6. s a halálnak számos oka van; 7–9. továbbá mert vagyonunk, szeretteink és saját testünk sem kísér el a halálon túlra.

Ugyancsak megjelent a könyv ötödik fejezete is, amely *A szenvedés egyetemessége, Sgam-po-pa: Thar-rgyan* címet viseli, s a létben való körforgás (sz. *saṃsāra*) különböző világait mutatja be.¹⁰ A leírás a szenvedés válfajainak taglalásával kezdődik, majd az éhező préta-szellemek és az állatok szenvedései következnek, az emberek világa után pedig a vágy-világi istenek is sorra kerülnek. Az emberi világot részletesebben írja le; itt nyolcféle szenvedés létezik: a születés, az öregség, a betegség, a meghalás, a kedvestől való elválás, a kellemetlennel való együttlét, a vágyottat el nem érés és a meglévő megtartásának nehézségéből származó szenvedések.

Horváth nemcsak Gampópa kapcsán foglalkozott a halál kérdéskörével. Még 1987-ben jelent meg a Bölcsész Index Könyvek sorozatában a halálirodalomnak szentelt *Mauzóleum* című kötet, melyben a szerkesztők bevezetője után elsőként kapott helyet Horváth Z. Zoltán tanulmánya. Sokoldalú érdeklődésének megfelelően, a nálunk ekkor még meglehetősen ismeretlen, híres-hírhedt amerikai antropológus Carlos Castaneda (1925–1998) műveiben fellelhető, a nomosz racionális és az a-nomikus értelmén túli világának szembenállását kifejező *tonal-naugal* fogalom-pár kapcsán a halál tényének megfogalmazhatatlanságát mutatta be.¹¹ Nyilván nem véletlenül tárgyalta ezeket a fogalmakat, mivel a késői buddhista ismeretelméletnek az érzékelésről való nézeteihez hasonlította őket. Az sem meglepő, hogy tanulmányának megírása gyakorlatilag egybeesett a Sz. A. Tokarev professzor (1899–1985) által szerkesztett, a maga korában revelációnak számító orosz *Mitológiai Enciklopédia* (1982) számos címszavának fordításával.¹² S hogy összességében is mennyire átlátta a tibeti irodalmi műfajok sokaságát, azt a *Világirodalmi lexikon* 15. kötetébe írott szócikke bizonyítja, melyben Horváth nemcsak a számos tibeti műtípusról ad csodálatos és szinte teljes képet, hanem a megrendelőről, támogatókról, uralkodókról, a buddhista rendek alapítóiról és vezetőiről,

⁹ HORVÁTH 1992.

¹⁰ HORVÁTH 1994.

¹¹ HORVÁTH 1987b.

¹² HORVÁTH 1988.

valamint a hatalmas könyvsorozatok szerkesztőiről is.¹³ A tibeti „irodalom”-ban – melyet Horváth a buddhista műveltség elemeinek túlsúlya miatt inkább „írásbeliség”-nek nevez – ugyanis nem elsősorban a szoros értelemben vett népköltészetéről, versekről, elbeszélő irodalomról van szó, hanem vallási kultuszok szakirodalmáról, filozófiai tanulmányokról, buddhista elmélkedésekről és tankönyvekről.

Horvát Z. Zoltán életművének elemzésében külön szakaszt érdemel az orvos-író, Benedek István (1915–1996) *Mandragóra* című könyvéről¹⁴ írott kemény és rendkívül alapos kritikája.¹⁵ Keletkezésének körülményeiről így ír a szerző: „én, aki a tibeti kultúra egynemely területének óvatos vizsgálatára adtam a fejem, úgy érzem, egyszerűen *nem szabad* tovább hallgatnom. Igazság szerint már az első kiadás olvastán is orcapirítónak éreztem, hogy egy *ilyen* könyv egyáltalán megjelenhetett, ráadásul minden visszhang nélkül. Akkoriban, még egyetemistaként úgy gondoltam, akad nálam fölkészültebb e munka elvégzésére.” Nos, nem akadt, és magának kellett elmondania mindazt, amit fontosnak tartott. Többek között azt, hogy Benedek minden kritikai észrevétel nélkül veszi át Arnold Henry Savage Landor (1865–1924) tibeti kalandjairól 1898-ban írott, már régóta hiteltelennek tekintett könyvének szemléletét, mely szerint a tibetiek „babonások, tudatlanok, piszkosak és gyávák” és „amellett fanatizáltak és kegyetlenek is.”¹⁶

Fordításaiban és azok értelmezésében arra törekedett, hogy mindig a lehető legteljesebb, legpontosabb ismeretanyagot közölje az olvasóval; a régészet világába bevezető történész, Anatolij Varsavszkij könyvének utószavában többek között a legújabb szovjet kutatásokról, a bibliográfiában pedig a magyarországi fejleményekről is képet adott.¹⁷ Kiemelkedő munkája a XIV. dalai láma élvezetesen fordított önéletírása,¹⁸ de legfontosabb – és egyben legendahagyóbb – fordítása a nagy román származású vallástörténész, Mircea Eliade *A Jóga című műve*.¹⁹ Horváth itt az eredeti szövegtől eltérve nemcsak a szanszkrit kifejezések átírásának pontosabb módját választotta, hanem a szerző szövegét esetenként mind szerkezetileg, mind pedig tartalmilag megváltoztatta, s kibővítette az irodalomjegyzéket is. Ráadásul visszakereste a szerző által fordított idézetek forrásait, majd azokat felülbírálvá, az eredeti nyelvből fordította újra az idézett szövegeket,²⁰ így különleges, majdhogynem „kétszerzős” fordítás jött létre. (Bár a fent említett Tokarev-féle enciklopédia átszerkesztése nyilván nem csak Horváth érdeme, a magyar kiadás itt is jóval áttekinthetőbb, korszerűbb adatokat feldolgozó kiadvány lett...) Ugyancsak lényeges fordítása a burját Elbert Bazaronnak a tibeti orvostudomány körvonalait bemutató könyve, már csak azért is, mivel a Szovjetunióban nem volt könnyű a tibeti gyógyászatról írni vagy azt gyakorolni, s Burjátia-ban külön vita előzte meg a könyv kiadását.²¹

¹³ HORVÁTH 1993, 487–490.

¹⁴ BENEDEK 1979.

¹⁵ HORVÁTH 1989.

¹⁶ LANDOR 1898.

¹⁷ VARSZAVSZKIJ 1986.

¹⁸ HORVÁTH 1990b.

¹⁹ ELIADE 1996.

²⁰ Lásd ELIADE 1996, 589–590.

²¹ BAZARON 1998.

Irodalomjegyzék

- BAZARON 1998. Bazaron, Elfert: *Tibeti medicina. A tibeti orvostudomány körvonalai*. Budapest: Noran Kiadó.
- BENEDEK 1979. Benedek István: *Mandragóra. Kultúrtörténeti tanulmány különös tekintettel a varázslásra és gyógyításra*. 1. köt. *Tibet*. Budapest: Gondolat. (*Tibeti orvoslás és varázslás*. 2. kiadás, Budapest: Gondolat.)
- ELIADE 1996. Eliade, Mircea: *A Jóga. Halhatatlanság és szabadság*, Budapest: Európa.
- HORVÁTH 1982. Horváth Z. Zoltán: *A Bölcsesség megtestesülése a tibeti buddhizmus irodalmában. A „Mañjuśrī-nāma-saṃgīti”, meg ahogyan azt Candragomin mester megmagyarázta*. Szakdolgozat. Budapest.
- HORVÁTH 1984. Horváth Z. Zoltán: *Structure and Content of the Chad-ma rigs-pa'i gter. An epistemological treatise of Saskya Pandita*. In Ligeti, Louis (ed.): *Tibetan and Buddhist Studies. Commemorating the 200th Anniversary of the Birth of Alexander Csoma de Kőrös*, vol. 1. Budapest: Akadémiai Kiadó, 267–302.
- HORVÁTH 1987a. Horváth Z. Zoltán (recenzió): *Contributions to the Development of Tibetan Buddhist Epistemology. From the eleventh to the thirteenth century*. Alt- und Neu-Indische Studien, L.W.J. van der Kuip (ed.), hrsg. vom Seminar für Kultur und Geschichte Indiens an der Universität Hamburg, 26, Franz Steiner Verlag GmbH, Wiesbaden, 1983, IX. and 330 pp. *Indo-Iranian Journal*, Vol. 30, part.4., 1987, 314–321.
- HORVÁTH 1987b. Horváth Z. Zoltán: *A megmagyarázott fölfoghatatlan*. In Adamik Lajos et al. (szerk.): *Mauzóleum*. Budapest: Bölcsész Index Centrál Könyvek, 19–26.
- HORVÁTH 1988. Horváth Z. Zoltán: *The Classification of Valid Logical Reasons in Terms of their own Nature (ngo-bo)*. In Uebach, H. – Panglung, J. L. (szerk.): *Tibetan Studies*. München: Bayerische Akademie der Wissenschaften, 203–207.
- HORVÁTH 1989. Horváth Z. Zoltán: *Benedek professzorék átlagos parasztjai, avagy az agyafosztott béka (frog) kalandja a tibeti misztikával*. In *Kapu*, II. évf. (1989 május), 72–85.
- HORVÁTH 1990. Horváth Z. Zoltán: *A hit és tudás az indiai és tibeti ismeretelméletben. Vallási hagyományok és kultúrák keresztútján*. (Történelem és Kultúra, 6.) MTA Orientalisztikai Munkaközösség, Budapest: Balassi, 46–57.
- HORVÁTH 1990b. Horváth Z. Zoltán (ford.): *Száműzetésben – szabadon. A tibeti Dalai Láma önéletrája*. Budapest: Írás Kiadó.
- HORVÁTH 1992. Horváth Z. Zoltán: *Az összetett mulandóságról való tanítás*. In Ecsedy I. (szerk.): *Uray Géza emlékére*. (Történelem és Kultúra, 8.) MTA Orientalisztikai Munkaközösség, Budapest: Balassi, 69–78.

-
- HORVÁTH 1993. Horváth Z. Zoltán: Tibeti irodalom. In Szerdahelyi I. (szerk.): *Világirodalmi lexikon*, 15. Taa-tz., Budapest: Akadémiai kiadó, 487–490.
- HORVÁTH 1994. Horváth Z. Zoltán: A szenvedés egyetemessége, Sgam-po-pa: Thar-rgyan. In Fehér Judit (szerk.): *Tibeti Buddhista Filozófia* (Történelem és Kultúra, 11.) MTA Orientalisztikai Munkaközösség, Budapest: Balassi, 77–90.
- HORVÁTH 1995. Horváth Z. Zoltán: A buddhista ismeretelmélet egyik részterülete: a következtetések tana. Sankaraszvámin: Bevezetés a logikába (*Njája-pravésa*). In Fehér Judit – Horváth Zoltán (szerk.): *Buddhista logika*. (Történelem és Kultúra, 12.) MTA Orientalisztikai Munkaközösség, Budapest: Balassi, 79–106.
- LANDOR 1898. Landor, Henry S.: *In the Forbidden Land: An Account of a Journey in Tibet. Capture by the Tibetan Lamas and Soldiers, Imprisonment, Torture and Ultimate Release Brought about by Dr. Wilson and the Political Peshkar, Karak Sing-Pal*. New York – London: Harper & Brothers.
- RUZSA 1997. Ruzsa Ferenc: Négy mahájána mester. In *BUKSZ* 1997, tavasz, 34–41.
- STCHERBATSKY 1930–1932. Stcherbatsky, Th. I.: *Buddhist Logic*, vol. 2, Leningrad: Academy of Sciences of the USSR.
- VARSÁVSZKIJ 1986. Varsavszkij, Anatolij: *Kezdetben voltak a legendák*. Budapest–Uzsgorod–Bratislava: Kozmosz–Kárpáti–Madách.